

ФУНДАМЕНТАЛЬНА ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Олександр Стишов

Історія української культури : у 5 т., 9 кн. — К. : Наукова думка, 2001. — Т. 1. — 1134 с. ; 2001. — Т. 2. — 846 с. ; 2003. — Т. 3. — 1245 с. ; 2008. — Т. 4. — Кн. 1. — 1006 с. ; 2005. — Т. 4. — Кн. 2. — 1292 с. ; 2011. — Т. 5. — Кн. 1. — 861 с. ; 2011. — Т. 5. — Кн. 2. — 1030 с. ; 2012. — Т. 5. — Кн. 3. — 947 с. ; 2013. — Т. 5. — Кн. 4. — 941 с.

Ідея створення фундаментальної праці «Історія української культури» виникла в Національній академії наук України на межі 80–90-х років ХХ ст. на хвилі національного піднесення та відродження в галузі гуманітарних наук в Україні. Тогочасні події актуалізували необхідність кардинального перегляду теорії суспільного і духовного розвитку, майбутнього устрою української держави. Перед науковцями постало завдання з погляду новітніх методологічних концепцій і методик ґрунтовно дослідити внутрішню структуру й сутність глибинних суспільних процесів культурного буття України.

Авторський колектив поставив перед собою амбітне завдання — здійснити комплексне студіювання багатовікової історії української культури, розкрити головні етапи етнополітичної історії, показати еволюцію матеріальної та ду-

ховної культури, виявити максимально повний зріз художньо-мистецьких досягнень українського народу та його внесок у світову культуру.

Робота над томами «Історії української культури» розпочалася в 90-х роках ХХ ст. Для реалізації потужної концепції видання було запрошено представників наукових колективів різних академічних установ. Створення першого тому було доручено Інституту археології НАН України; другого — Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; третього — Інституту історії України НАН України; четвертого — Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України; п'ятого — Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Тобто до складу виконавців «Історії української культури» було залучено широкий загал науковців різних профілів.

Досі узагальнюючого монографічного дослідження про історію української культури в науковому світі не було. Натомість до наукового обігу наприкінці XIX — на початку XX ст. вже ввійшли ґрунтовні розробки з історії української літератури (О. Огоновський, М. Грушевський, М. Возняк та ін.), фольклористики (М. Драгоманов, І. Франко, Ф. Колесса, В. Гнатюк), історії окремих галузей мистецтва (М. Грінченко, О. Кисіль, Д. Антонович, Г. Павлуцький, С. Чарнецький, І. Свенціцький, Вадим і Данило Щербаківські та ін.), а також короткі нариси із загальної історії української культури (М. Мозалевський «Украинское искусство», Ф. Шміт «Пам'ятки староруського мистецтва», М. Голубець «Нарис історії українського мистецтва», Д. Антонович «Скорочений курс історії українського мистецтва», В. Січинський «Конспект історії всесвітнього мистецтва»).

Причиною відсутності фундаментального дослідження була невідповідність української науки до життя в умовах колоніального становища. Адже перманентно Україна перебувала у стані боротьби за національно-культурне виживання, яка впродовж майже всього XIX ст. зосереджувалася на проблемах мови, літератури, мистецтва та історичного самовизначення.

Першу спробу виокремити національну культуру в самостійну дисципліну здійснив І. Огієнко у праці «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (К., 1918). Найґрунтовнішою розробкою, що передувала сучасній «Історії української культури», була узагальнююча праця західноукраїнських учених з однойменною назвою за редакцією І. Крип'якевича (1937). Вона висвітлювала культурний процес в Україні від найдавніших часів до 30-х років XX ст. Книга вміщувала широкий матеріал з різних галузей культури і була своєрідною «популярною енциклопедією» української культури.

У 1940 році в Чехії стараннями відомого українського вченого Д. Антоновича було видано колективну монографію «Українська куль-

тура». У своєму дослідженні української культури автор застосував принципи систематизації й періодизації культурного розвитку за зразком західноєвропейської історії культури. Уводючи українську культуру в загальноєвропейський духовний простір, учений у такий спосіб «звільнив» її з-під російського протекторату.

Етапною працею в галузі студіювання української культури стало еміграційне видання «Енциклопедія українознавства» (1949) за редакцією В. Кубійовича і З. Кузеля з розширеним оглядом у сфері української культури і мистецтва. Ця праця містила узагальнення попередніх досліджень, а також нові теми, серед яких — ментальність українців, доіндоєвропейська, індоєвропейська, праслов'янська та антична складові української культури. Додамо, що працю М. Семчишина «Тисяча років української культури (історичний огляд культурного процесу)» було видано Науковим товариством ім. Т. Шевченка у серії «Бібліотека українознавства» лише 1985 року.

Неможливо не відзначити плідний період в історії дослідження української культури, що припадає на 60–70-ті роки XX ст. Ідеться про восьмитомну «Історію української літератури» (1967–1971), п'ятитомну «Українську літературу в загальнослов'янському і світовому літературному контексті» (1976–1994), шеститомну «Історію українського мистецтва» (образотворчого) (1966–1970) та низку енциклопедичних видань. У 1961 році опубліковано «Історію української культури. З найдавніших часів до середини XVII ст.».

Починаючи з 90-х років XX ст., джерельна база досліджень з історії української культури значно розширилася. Опубліковано такі фундаментальні праці, як «Феномен української культури: методологічні засади осмислення» (К., 1996), «Нарис історії культури України» М. Поповича (К., 1998), а також 15-томну серію «Україна крізь віки», тритомну «Стародавню історію України», десятитомну «Історію релігії в Україні». Почали видавати навчально-методичні посібники, підручники для вищих навчальних закладів, термінологіч-

ні словники тощо, які ґрунтувалися на нових концептуальних засадах.

Ці багаторічні колосальні напрацювання українських науковців, як в Україні, так і діаспорі, потребували нового інтелектуального осмислення, систематизації, узагальнення й періодизації, доповнення новим фактологічним матеріалом, а також максимально широким ілюстративним рядом.

У 2001 році вийшов друком перший том п'ятитомного академічного видання «Історія української культури», що став серйозною заявою на шляху дослідження й репрезентації своєрідної за своїм різноманіттям і багатством матеріальної та духовної культури українського народу.

Зачин до тому, а власне, і до всієї багатомної праці, складає масштабна за обсягом та вичерпна за змістом Передмова, підготовлена редакційною колегією. **Перший том** — «Історія культури давнього населення України» — унікальна колективна праця, яка охоплює величезний історичний період — від кам'яного віку до пізнього середньовіччя. У полі зору дослідників перебувають явища матеріальної та духовної культури доби пізнього палеоліту, неоліту, енеоліту, доби бронзи і скіфо-сарматського часу, засвідчені на землях нашої країни впродовж майже 1 млн років. Також у томі висвітлено античну культуру на теренах України, культурні здобутки ранніх слов'ян та здійснено широкий екскурс у культурну проблематику Київської Русі. Загалом перший том «Історії української культури» є важливим джерелом наукового пізнання витоків і генези української культури як невід'ємної частини світової цивілізації.

У **другому томі** — «Українська культура XIII — першої половини XVII століть» (2001) — ґрунтовно проаналізовано особливості розвитку освіти, мистецтва, літератури і стану наукових знань на українських землях у період від пізньої княжої доби, відтак часу входження українських територій до складу Литви й Польщі та появи визначальних національно-культурних феноменів уже нової

доби — другої половини XVI — середини XVII ст. Значну увагу приділено культурологічній інтерпретації побутової культури, зокрема її ритуалізації. Завдяки етнологам висвітлено різні аспекти виробничої і побутової культури, досліджено основні засади українського духовного життя, розглянуто історію релігії та церкви. Окрему нішу в історичних екскурсах посідає доба Литовського князівства, в умовах якого українська еліта зберегла ознаки політичного та національно-культурного життя і змогла законсервувати певні форми колишнього державного устрою. Автори тому обстоюють тезу про те, що бурхливий розвиток освіти, культури й науки в козацьку добу став віддзеркаленням активізації національно-визвольного руху. Отже, обґрунтовано логічний висновок про внутрішню єдність культури, національної свідомості та державотворення.

Третій том — «Українська культура другої половини XVII — XVIII століть» (2003) — присвячено еволюції національного культурного процесу. Час, про який ідеться в цьому томі, за своїм характером був переломним. Це — епохальна доба, коли повільний плин суспільного життя, притаманний середньовіччю, змінився різким прискоренням. Цей період можна вважати каталізатором, який виявив докорінні зміни в усіх сферах життєдіяльності — політичній, економічній, соціальній, конфесійній.

Феномен культури козацької України в усій її багатогранності, своєрідності й дивовижній справжності розкрито в томі комплексно зусиллями науковців різного фаху — істориків, філологів, філософів, етнографів, фольклористів та мистецтвознавців. Свідченням небувало-го культурного поступу в козацьку добу є поява видатної когорти діячів культури й освіти — блискучих літераторів і філософів-мислителів, художників, архітекторів, композиторів та ін. Новими жанрами поповнилася народно-поетична творчість: думи, історичні та ліричні пісні склали унікальний золотий фонд української народної пісенності. Згідно з авторською позицією, література, мистецтво і весь спектр

національного культурно-духовного життя перебуває в єдності з ідеологією, політикою, правом, а також науковою сферою і закономірностями світогляду доби, що складає поліфонічний та внутрішньодинамічний процес.

Четвертий том «Історії української культури» представлений двома книгами: «Українська культура першої половини ХІХ століття» (2008) та «Українська культура другої половини ХІХ століття» (2005). Наскрізною думкою концепції цього тому слугує твердження авторського колективу про національно-культурне відродження України в окремий період у багатьох сферах культурного життя, а також усвідомлення того, що творився зазначений поступ зусиллями різних поколінь народу й талантом його кращих представників усупереч політиці денационалізації в умовах колоніального ладу та бездержавності. Перша книга присвячена розмаху традиційної етнокультури українців — матеріальної, духовної і звичаєво-обрядової, а також висвітленню форм і жанрів словесного й музичного українського фольклору. Якщо розвиток літератури, мови, мистецтва та науки відбувався в рідній естетиці романтизму, що активізувало інтерес учених до фольклору та історичного минулого України, то прогресивні зміни, які відображали процес масштабних зрушень у суспільстві, позначилися на розвитку історичної та народознавчої науки (М. Костомаров, П. Куліш, В. Антонович, Ф. Вовк, М. Драгоманов, П. Чубинський, С. Подолинський, В. Гнатюк та ін.).

У другій половині ХІХ ст. набуває остаточного виразу ідейно-концепційне та організаційне оформлення історичної науки, зокрема відбувається заснування низки історичних товариств, таких, як «Просвіта», «Стара Київська Громада» та Наукове товариство імені Шевченка (НТШ), яке за своєю фаховістю й універсалізмом стало фактично праобразом Національної академії наук України.

Друга книга четвертого тому зосереджується на висвітленні проблематики художньо-мистецької спадщини українського народу. Адже саме в цей час зусиллями її видатних

представників (І. Котляревський, М. Гоголь, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко, І. Франко, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Леся Українка, М. Коцюбинський та ін.) українська література досягла високого художньо-професійного рівня і заявила про відродження національної культури.

В активізації етнокультурного руху і пробудженні національної свідомості вагому роль відіграв «театр корифеїв» (М. Кропивницький, М. Садовський, М. Заньковецька, М. Старицький, І. Карпенко-Карий), який започаткував національну школу в театрі. Водночас на основі багатой за жанрами і формами української народної музики виникають музично-сценічні твори, вокально-хорова, симфонічна та камерно-інструментальна музика. Вершинним явищем цього періоду є творчість і діяльність М. Лисенка.

В аналізованій період образотворче мистецтво в стислі терміни проходить шлях розвитку, аналогічний тому, що в західноєвропейських країнах почався з доби Відродження. У виданні уперше в історії українського мистецтва висвітлено творчість художників-кріпаків, до наукового обігу введено нові невідомі імена митців, серед яких — Д. Маляренко, П. Левицький, М. Яблонський, І. Засідатель та ін. Водночас відсутність в Україні вищого мистецького закладу призводила до відтоку її інтелектуальних і творчих сил до Росії. Так, у першій половині ХІХ ст. у Петербурзі концентрується значна частина творчої української еліти (В. Боровиковський, Д. Левицький, К. Головачевський, Д. Бортнянський, Є. Гребінка, М. Гоголь, Т. Шевченко та ін.). Інтенсивні зміни художньо-виражальних засобів та їх яскраве оновлення пов'язані з творчістю нової плеяди талановитих українських художників другої половини ХІХ ст. — М. Пимоненка, Ф. Красицького, С. Васильківського, М. Сосенка, О. Мурашка, В. і Ф. Кричевських, а також І. Труша, О. Новаківського, О. Кульчицької та ін.

П'ятий том — «Українська культура ХХ — початку ХХІ століть» — представлений чотирма книгами (1 і 2 книги — 2011 р.,

3 книга — 2012 р., 4 книга — 2013 р.). Це найповніше з досі існуючих на цю тему, комплексне, системне, ґрунтовне дослідження української культури від початку ХХ ст. до наших днів. Зазначений період не лише тривалий, але й найскладніший, оскільки він віддзеркалює явища культурного життя в умовах, коли українській гуманітарній науці перших десятиліть незалежності України відкривалися нові, раніше замовчувані чи недосліджені явища, «білі плями», продукувалися нові погляди на цілі періоди драматичного ХХ ст. з його неодноразовими змінами ідейно-політичних курсів, що позначилося на культурному процесі.

П'ятий том структурно поділений на чотири змістові частини. Перша — «Етапи розвитку української культури у ХХ — на початку ХХІ століття» — містить комплексний хронологічний огляд розвитку української культури від початку ХХ ст. до наших днів.

Частина друга — «Українська мова. Аспекти мистецького розвитку» — охоплює дві третини першої книги та всю другу книгу і вміщує огляд функціонування й розвитку української мови в цю непросту для неї добу та здобутків образотворчого й музичного мистецтв, а також літератури й архітектури. Увагу читача зосереджено на тих яскравих явищах українського мистецтва ХХ — початку ХХІ ст., які здобули світовий резонанс і принесли славу українському письменству та мистецтву.

Третя частина — «Культура та розвиток науки і технологій в Україні» — відповідає змістові третьої книги, предметом розгляду якої є культурний аспект розвитку соціогуманітарних, точних, природничих, технічних наук та прогресивних технологій. Кількість дисциплін і напрямів у точних, природничих і технічних науках — величезна. Особливу увагу приділено становленню та історії діяльності Національної академії наук України, наголошено на її ролі в розвитку української науки та культури.

Нарешті, у четвертій книзі — «Проблеми функціонування, розвитку і збереження культури в Україні» — ідеться про ті культурні сфери і ділянки, що покликані забезпечити збереження культурних цінностей (бібліотеки, архіви, музеї), відтворення і розвиток культурно-освітнього рівня (шкільництво, книгодрукування, засоби масової інформації, культурно-просвітницька діяльність). Іншим галузям культурного життя, зокрема міжнародному спілкуванню, охороні здоров'я, фізичній культурі та спорту надається вагоме місце, що свідчить про широкий підхід до інтерпретації культури.

Отже, «Історія української культури» у 5 томах (9 книгах) ґрунтується на багатому емпіричному матеріалі і відкриває колосальні горизонти для осмислення й популяризації української культури та її видатних репрезентантів сьогодні та на перспективу.